

Dam Construction in the Light of Green Criminology: A Content Analysis of the Novel *After the Cloud*

Hamid Reza Danesh Nari ^{1*}, Abolfazl Sherafati ²

¹ Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

² M.Sc. Student, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

ARTICLE INFO

Article History

Received: 27 May 2025

Revised: 29 July 2025

Accepted: 30 July 2025

Available Online: 31 July 2025

Keywords:

Green Criminology

Environmental Crimes

Dam Construction

Indigenous Communities

Environmental Justice

ABSTRACT

Environmental issues have become one of the major concerns of various sciences in recent decades. Criminology, as a branch of the social sciences, is not indifferent to these issues. Contemporary critical criminology has introduced new topics to the field, one of which is environmental damage and protection. The importance of these issues is so great that it has led to the formation of a new branch in criminology, called green criminology. In this research, using the qualitative content analysis method, the novel *After the Cloud* by Babak Zamani was analyzed based on the theory of green criminology, with an emphasis on the environmental damage caused by dam construction. The results of this study indicate that dam construction projects, both during construction and afterwards, have negative environmental consequences that can result in ecosystem destruction. Dam construction can also lead to forced displacement due to rising water levels and the submergence of indigenous peoples' habitats. In this context, the lack of government support makes indigenous people the main victims of unregulated dam construction.

* Corresponding author: Dr. Hamid Reza Danesh Nari

E-mail address: daneshnari@um.ac.ir

How to cite this article: Danesh Nari, H. R., & Sherafati, A. (2025). Dam Construction in the Light of Green Criminology: A Content Analysis of the Novel *After the Cloud*. *Journal of Geography and Environmental Hazards*, 14(3), 190-210. <https://doi.org/10.22067/GEOEH.2025.93741.1576>

©2025 The author(s). This is an open access article distributed under Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The theory of green criminology was first proposed by Michael Lynch in 1990. In an article titled “*The Greening of Criminology*,” he focused on environmental crimes and analyzed them with a critical eye. Environmental crimes are a broad concept that, in addition to economic damage, also violate the right to a healthy environment. Theorists in this field believe that because environmental crimes are often accompanied by widespread damage and sometimes restoration to the original state is impossible, the best solution is prevention and proactive measures.

One of the important topics in the analysis of environmental crimes is the issue of political economy, which emphasizes two areas. First, it examines the role and activities of the state that facilitate or create conditions for environmental destruction and damage. These issues are related to public policymaking and the constant intervention of governments. Second, it explores the decisive role of capitalism in production and its methods, which are in conflict with the environment. Therefore, environmental crimes are increasingly associated with the ideology of capitalism. For this reason, green criminology has a pessimistic view of capitalism, consumer culture, and social contradictions, reflecting its critical and Marxist nature.

The development and operation of hydroelectric power plants and large dams are often accompanied by serious and widespread social consequences that are rarely properly identified or assessed. In many cases, responsible institutions do not adequately address the negative impacts of these projects on the lives of local communities. Since the 1970s, awareness of the environmental, economic, and social impacts of dams has increased. The World Commission on Dams (WCD) warned more than two decades ago that the construction of large dams without sufficient attention to social consequences has caused widespread damage, including the displacement of millions of people, loss of livelihoods, and deterioration in the quality of life. Moreover, in most cases, compensation for indigenous people has been inadequate, and efforts to restore their living conditions have failed.

This research aims to examine and evaluate the novel *After the Cloud* in the light of green criminology theory, using qualitative content analysis. The novel, written by Babak Zamani in the style of social realism, primarily explores the consequences of dam construction. The main research question is: How are environmental damage and the negative consequences of dam construction represented in this realistic novel? What roles do power and wealth groups play in the occurrence and escalation of environmental crimes?

Material and Methods

This study employs qualitative content analysis to examine data related to critical criminology in the novel *After the Cloud*. Qualitative content analysis is a suitable method for analyzing textual data in large volumes and in specific contexts. Through this method, the most important categories of the text are identified, and its hidden meanings are uncovered. By coding and categorizing the data, theoretical concepts can be tested and their validity assessed. Since the success of qualitative content analysis depends on the precise and purposeful selection of categories, which must align with the hypotheses and theoretical framework of the research, the categories in this study were chosen to directly correspond to the concepts and concerns of green criminology. Each category reflects one of the theoretical dimensions of this approach in explaining environmental crimes and damage.

Results and Discussion

The research findings are presented under three categories: (1) dam construction in the light of green criminology, (2) environmental crimes of the powerful, and (3) victimization of indigenous people, followed by (4) the sociological harms of dam construction projects.

Dam projects clearly demonstrate human rights violations against indigenous and local communities. These projects, ostensibly undertaken for the development and exploitation of water resources and energy production, often violate the fundamental rights of affected populations. The loss of agricultural land,

homes, and water resources that generations have relied on to sustain their livelihoods is just one example of these violations. Indigenous and local communities are forcibly displaced, separated from their natural environment, and stripped of their cultural and social identity. Furthermore, inadequate attention to their post-displacement well-being—such as the absence of jobs, education, and social infrastructure—creates conditions in which basic human rights are violated. In *After the Cloud*, dam construction is presented by the company as a project for development, but in reality, it results in environmental destruction, mountain explosions, and the burial of plant species and agricultural lands.

A common shortcoming of dam projects is the lack of commitment by government officials to the resettlement of displaced people. Research shows that many villagers forcibly displaced by dam construction emphasize the role of government officials in their loss of capital and property. The institutional structure of these projects has a serious impact on how resettlement and other development-related issues are addressed. In *After the Cloud*, one of the author's main concerns is the lack of accountability of companies and the government. The irreparable damage caused to the natural environment and residents goes largely unanswered, and no institution holds companies accountable.

In green criminology, the concept of harm is also central. It goes beyond the violation of official laws to include socially harmful practices, even if the law does not classify them as crimes. In *After the Cloud*, social harms appear in various forms. The dam projects in this novel are not limited to environmental destruction; they also reveal widespread social harms. The lives of local people, who had developed their land and gardens for years, are suddenly submerged, and their lifelong efforts destroyed. The jobs promised are short-term, unstable, and degrading, undermining the future of the youth in these regions. Promises of employment and development soon give way to unemployment, poverty, forced migration, and family collapse.

Conclusion

This novel helps readers better understand the concept of state and corporate crimes in a critical sense—by drawing attention to harms that are ignored in the official discourse of society. In this way, it expands the perspective on crime from its traditional and narrow definition to a broader, critical one in which crime includes all harmful practices of powerful groups, regardless of whether they are criminalized by law. In contemporary capitalism, the close relationship between large corporations and governments has created a cycle of environmental crimes in which the economic interests of capitalists take precedence over human rights and the environment. This power structure enables corporations to implement projects such as the construction of large dams with government support and permits. Although these projects are justified by goals such as energy supply, economic development, and natural resource management, in practice they have devastating consequences for nature and human societies, particularly indigenous peoples.

دسترسی آزاد

نشریه علمی جغرافیا و مخاطرات محیطی

DOI: 10.22067/GEOEH.2025.93741.1576

مقاله پژوهشی

سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز: تحلیل محتوای رمان «بعد از ابر»

حمیدرضا دانش‌ناری^{۱*}، ابوالفضل شرافتی^۲

^۱ استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۸	موضوعات زیست‌محیطی یکی از دغدغه‌های مهم علوم مختلف در دهه‌های اخیر به شمار می‌آید. جرم‌شناسی نیز به عنوان یکی از شاخه‌های علوم اجتماعی، نسبت به این مسائل بی‌تفاوت نیست. جرم‌شناسی انتقادی معاصر موضوعات نوینی را با قلمروی جرم‌شناسی پیوند زده است که آسیب‌های زیست‌محیطی و حمایت از محیط زیست یکی از آنها می‌باشد. اهمیت این مسائل به قدری است که موجب شکل‌گیری شاخه‌ای جدید در جرم‌شناسی تحت عنوان جرم‌شناسی سبز شده است. در این پژوهش، با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، رمان «بعد از ابر» اثر بابک زمانی، بر اساس نظریه جرم‌شناسی سبز و با تأکید بر آسیب‌های زیست‌محیطی سدسازی، تحلیل می‌شود. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که پروژه‌های ساخت سد، چه در زمان ساخت و چه بعد از آن، دارای پیامدهای زیست‌محیطی منفی هستند که می‌توانند موجب تخریب اکوسیستم شوند. همچنین، ساخت سدها می‌تواند منجر به کوچ اجباری به دلیل بالا آمدن سطح آب و زیر آب رفتن محل سکونت بومیان شود. در این بستر، عدم حمایت‌های دولتی، بومیان را به قربانیان اصلی ساخت سدهای غیر اصولی بدل می‌کند.
کلمات کلیدی: جرم‌شناسی سبز جرایم زیست محیطی سدسازی جوامع بومی عدالت زیست محیطی	

مقدمه

در دهه‌های اخیر، آسیب‌های زیست‌محیطی به یکی از جدی‌ترین چالش‌های جهانی تبدیل شده‌اند؛ چالشی که مرزهای جغرافیایی را پشت سر گذاشته و به بحرانی فراگیر با پیامدهایی گسترده در ابعاد طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بدل شده است. تغییرات اقلیمی، آلودگی منابع آب و خاک، جنگل‌زدایی، نابودی تنوع زیستی، فرسایش زمین و افزایش گازهای گلخانه‌ای تنها نمونه‌هایی از

این بحران‌ها هستند که حیات انسان و سایر گونه‌های زنده را به طور مستقیم تهدید می‌کنند. این وضعیت، نشان دهنده بهره برداری بی‌رویه و ناپایدار از منابع طبیعی و فقدان رویکرد پیشگیرانه و آینده‌نگر در سیاست‌گذاری‌های زیست‌محیطی است. این بحران‌ها موجب شده تا رشته‌های مختلفی به این حوزه، ورود کرده و از زاویه دید خود راهکارهایی را برای مقابله با آن پیشنهاد کنند. مطالعات جرم‌شناسی نیز در این حوزه دارای ادبیات نسبتاً قوی است.

نظریه «جرم‌شناسی سبز»^۱ یکی از رویکردهای مطالعاتی نوین در جرم‌شناسی انتقادی است که به طور کلی، با مطالعه پیوند میان فعالیت‌های انسانی و آسیب‌های زیست‌محیطی ناشی از آن، تلاش می‌کند تا عواملی که موجب «جرایم زیست‌محیطی»^۲ می‌شود را شناسایی کرده و راهکارهایی برای پیشگیری از بروز این عوامل ارائه دهد. علاوه بر این، جرم‌شناسی سبز، قوانین کیفری موجود را برای حفاظت از محیط زیست و گونه‌های جانوری کافی نمی‌داند و خواستار توسعه جرم‌انگاری در این حوزه است (White: 2016). بر خلاف جرم‌شناسی سنتی که بر بزه‌دیدگان انسانی تمرکز دارد، جرم‌شناسی سبز می‌پذیرد که سایر موجودات زنده نیز ممکن است قربانی اعمال آسیب‌زننده انسان باشند (Lynch & Long, 2022). بنابراین، جرم‌شناسی سبز، شکاف میان دغدغه‌های جرم‌شناسی رایج (که بیشتر بر بزهکاری کارگران و جرایم خیابانی تمرکز دارد) و مسائل مربوط به آینده پایدار محیط زیست و حقوق بشر (حق بر محیط زیست سالم، پیشگیری از جرایم زیست‌محیطی و عدالت زیست‌محیطی) را پر می‌کند (White, 2016).

نظریه جرم‌شناسی سبز برای اولین بار توسط «مایکل لینچ»^۳ و در سال ۱۹۹۰ مطرح شد.^۴ وی در مقاله‌ای با عنوان «سبز کردن جرم‌شناسی»^۵، جرایم زیست‌محیطی را در مرکز توجه قرار می‌دهد و با نگاهی انتقادی جرایم و بی‌عدالتی‌های زیست‌محیطی را بررسی می‌کند (O'Brien & Yar, 2008). جرایم زیست‌محیطی، مفهوم گسترده‌ای است که علاوه بر آسیب‌های اقتصادی، حق بر محیط زیست سالم را نقض می‌کنند. نظریه پردازان این حوزه معتقدند که در جرایم زیست‌محیطی به دلیل آن که اغلب با آسیب‌های گسترده همراه است و گاه ممکن است، اعاده وضعیت به حالت سابق هرگز امکان‌پذیر نباشد؛ بنابراین بهترین راهکار برای مقابله با جرایم زیست‌محیطی، پیشگیری و اقدامات پیش‌دستانه است (Keramati Moez, 2024).

مرتکبان جرایم زیست‌محیطی، اغلب دارای انگیزه‌های مالی و موقعیت‌های اقتصادی و سیاسی هستند و معمولاً این جرایم در بستر شغلی محقق می‌شود. از آن جا که بزهکاران این جرایم، طبیعت در معنای موسع را بزه‌دیده قرار می‌دهند، به آن‌ها «بزهکاران یقه سبز»^۶ گفته شده و به تبع آن، به رویکرد جرم‌شناسانه‌ای که به مطالعه این جرایم می‌پردازد، «جرم‌شناسی سبز»^۷ و «جرم‌شناسی جرایم یقه سبزها»^۸ گفته می‌شود (Najafi Abranabadi, 2019). البته، کانون توجه جرم‌شناسی سبز، بیشتر بر روی آسیب‌های زیست‌محیطی^۹ است تا این که بر جرایم این حوزه تمرکز کنند (Nurse, 2017). بنابراین، دامنه مطالعاتی این نظریه بسیار وسیع و گسترده است و می‌تواند شامل هر نوع آسیب زیست‌محیطی شود.

1 - Green Criminology

2 - Environmental Crimes

3 - Micgael J. Lynch

۴ - لازم به ذکر است که برخی، ادوین ساترلند (Edvin Sutherland) را بنیان‌گذار جرم‌شناسی زیست‌محیطی (پیش از آن که جرم‌شناسی سبز به آن گفته شود) می‌دانند و معتقدند که ساترلند در سال ۱۹۴۰ در کتاب «جرایم یقه‌سفیدها» (White Collar Crimes) از جرایم زیست‌محیطی به عنوان شکلی از جرایم یقه‌سفیدان نام برده است (Gorji fard, 2016).

5 - Green the Criminology

6 - Green Collar Criminals

7 - Green Criminology

8 - Criminology of Green Collar Criminals

۹ - آسیب‌های زیست‌محیطی ناظر بر هر گونه رفتاری است که، چه به صورت مستقیم و چه به صورت غیرمستقیم، منجر به تخریب، اختلال یا کاهش کیفیت محیط زیست شود؛ فارغ از این که در نظام حقوقی جرم‌انگاری شده یا نشده باشد. اما، جرایم زیست‌محیطی شامل رفتارهایی می‌شود که به موجب نص قانون، مشمول عنوان مجرمانه خاصی شود. برای مثال در حقوق داخلی، قانون هوای پاک (۱۳۹۶) به جرم‌انگاری مصادیق آلودگی هوا پرداخته است. قانون حفاظت از خاک (۱۳۹۸) به جرم‌انگاری آلودگی و تخریب خاک اشاره می‌کند. قانون مدیریت پسماند (۱۳۸۲) دفع پسماند غیراصولی را جرم‌انگاری می‌کند. با وجود

یکی از موضوعات مهم در تحلیل‌های جرایم زیست‌محیطی، موضوع اقتصاد سیاسی^۱ است که بر دو حوزه تأکید دارد. در بخش اول، به بررسی نقش و فعالیت‌های دولت می‌پردازد که موجب تسهیل یا ایجاد شرایط مناسب برای تخریب و آسیب‌های زیست‌محیطی می‌شود. این مسائل مرتبط با سیاست‌گذاری عمومی و مداخله مستمر دولت‌ها در این موضوعات است. بخش دوم، به بررسی نقش تعیین‌کننده و کلیدی سرمایه‌داری در تولید و شیوه‌های آسیب‌زای آن در تعارض با محیط زیست اختصاص دارد (DeKeseredy & Dragiewicz, 2019). بنابراین، جرایم زیست‌محیطی به شکل فزاینده‌ای با ایدئولوژی سرمایه‌داری در ارتباط است. به همین دلیل، جرم‌شناسی سبز نگاهی بدبینانه نسبت به سرمایه‌داری، فرهنگ مصرف و تضادهای اجتماعی دارد که این نوع نگرش، نشان از صبغه انتقادی و مارکسیستی جرم‌شناسی سبز را دارد (Gorji fard, 2016).

شاخه‌های مختلف جرم‌شناسی سبز، طی سی سال گذشته، به سرعت در حال توسعه و تکامل بوده و مورد توجه جرم‌شناسان قرار گرفته است. از جمله این شاخه‌ها می‌توان به جرم‌شناسی تغییر اقلیم، جرم‌شناسی پیشگیرانه در قبال جرایم زیست‌محیطی، جرم‌شناسی گونه‌های جانوری، جرم‌شناسی حیات وحش و جرم‌شناسی جهان‌بوم اشاره کرد.^۲ جرم‌ها و آسیب‌های سبز شامل طیف گسترده‌ای از رفتارهای انسانی هستند که آسیب‌های زیست‌محیطی ایجاد می‌کنند و باعث اختلال در وضعیت طبیعی و عادی جهان طبیعت می‌شوند. این رفتارهای مخرب زیست‌محیطی می‌توانند شامل آلودگی هوا، آب، خاک، تخریب جنگل‌ها و انواع مختلفی از قاچاق حیوانات غیرقانونی باشند. همچنین، آسیب‌های دیگری مانند آزار حیوانات از جمله حیوانات خانگی، حیوانات وحشی و حیوانات آزمایشگاهی را در بر می‌گیرد. علاوه بر این، پژوهش‌های جرم‌شناسی سبز به آسیب‌هایی پرداخته است که با بی‌عدالتی غذایی و دستکاری ژنتیکی گیاهان یا حیوانات مرتبط هستند.

برخی از این رفتارها که با زندگی مدرن گره خورده‌اند، رفتارهای عادی و بهنجار در نظر گرفته می‌شوند که حتی برای ادامه زندگی در جامعه مدرن ضروری هستند. این رفتارها می‌تواند شامل بریدن درختان جنگل برای چوب، استخراج معادن و یا آلودگی اکوسیستم‌ها باشد. با وجود آن که، این نوع رفتارها در دنیای مدرن به صورت عادی درآمده‌اند، اما عادی بودن این رفتارها به این معنی نیست که بی‌ضرر هستند یا انتخاب‌های بهتری برای انجام این نوع آسیب‌های زیست‌محیطی وجود ندارد (Lynch & Long, 2022). جرم‌شناسی سبز نسبت به عادی جلوه دادن جرایم سبز موضع می‌گیرد و خواهان توجه نظام عدالت کیفری به این جرایم است. بنابراین، جرم‌شناسی سبز انواع مختلفی از آسیب‌های زیست‌محیطی را بررسی می‌کند که از جمله این آسیب‌ها می‌توان به سدسازی و پیامدهای زیست‌محیطی آن اشاره کرد.

توسعه و بهره‌برداری از نیروگاه‌های برق‌آبی و سدهای بزرگ اغلب با پیامدهای اجتماعی عمیق و گسترده‌ای همراه است که معمولاً به درستی شناسایی و ارزیابی نمی‌شوند. همین امر باعث شده که در بسیاری از موارد، نهادهای مسئول به طور جدی به تأثیرات منفی این پروژه‌ها بر زندگی جوامع محلی نپردازند. از سال ۱۹۷۰ به بعد آگاهی درباره اثرات منفی زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی سدها پدیدار شده است (Nori Najafi, Veysi, Khoshbakht & Mirzaeitalar Poshti, 2019). کمیسیون جهانی سدها (WCD)^۳ بیش از دو دهه پیش هشدار داده بود که ساخت سدهای بزرگ بدون توجه کافی به پیامدهای اجتماعی، موجب آسیب‌های گسترده‌ای از جمله آوارگی میلیون‌ها نفر، از دست رفتن معیشت، و تضعیف کیفیت زندگی شده است.

تصویب چنین قوانینی، اما ممکن است آسیب‌های زیست‌محیطی گسترده‌ای که ناشی از اتخاذ سیاست‌های توسعه‌ای دولت است؛ در لیست جرایم قرار نگیرد، مانند سیاست‌های انتقال آب در سال‌های اخیر یا برنامه‌های توسعه شهری که بدون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی اجرا می‌شود.

1 - Political Economy

۲ - ن.ک. کرامتی معز، هادی. (۱۴۰۳). جرم‌شناسی (طرح مباحث نوین در دانش جرم‌شناسی). تهران: شهامی انتشار. صص. ۹۴-۱۰۴. بخشی از این کتاب، انواع شاخه‌های جرم‌شناسی سبز را مطرح کرده و عمده مباحث آن‌ها را مطرح می‌کند. وایت، راب. (۱۳۹۵). جرایم زیست‌محیطی فراملی: به سوی جرم‌شناسی جهان‌بوم. ترجمه حمیدرضا دانش‌ناری، تهران: نشر میزان.

3 - World Commission on Dams

همچنین، در اغلب موارد، جبران خسارت‌های وارده به بومیان ناکافی بوده و تلاش‌ها برای بازگرداندن شرایط زندگی این افراد با شکست مواجه می‌شود (Smith, 2024). فیلیپ فرناید از مؤسسه ملی تحقیقات آمازون در برزیل، یکی از جامع‌ترین مطالعات را درباره انتشار گازهای گلخانه‌ای از مخازن سدها انجام داده است. او در بررسی دو سد بالینا و توکوروی، نشان داد که این مخازن در سال‌های اولیه فعالیت خود میلیون‌ها تن دی‌اکسید کربن و متان منتشر کرده‌اند. یافته‌ها حاکی از آن است که سد توکوروی تأثیری ۶۰ درصد بیشتر از یک نیروگاه زغال‌سنگ و ۵۰ درصد بیشتر از یک نیروگاه گازسوز با همان میزان توان تولیدی برق، بر گرمایش زمین داشته، در حالی که اثر سد بالینا ۲۶ برابر یک نیروگاه زغال‌سنگ بوده است. این پژوهش تأکید می‌کند که برخلاف تصور عمومی، سدهای آبی نیز می‌توانند نقش قابل توجهی در تشدید تغییرات اقلیمی و آسیب‌های زیست‌محیطی بزرگ داشته باشند (Fearnside, 1995).

بدین ترتیب، این پژوهش بر آن است تا با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، رمان «بعد از ابر» را در پرتو نظریه جرم‌شناسی سبز بررسی و ارزیابی نماید. پرسش اصلی پژوهش آن است که بازنمایی آسیب‌های زیست‌محیطی و پیامدهای منفی ساخت سد در این رمان، به عنوان یک رمان واقع‌گرا، به چه شکل است؟ رمان چه کمکی به درک مخاطب از مفهوم جرایم دولتی و شرکتی می‌نماید؟ گروه‌های قدرت و ثروت چه نقشی در وقوع و تشدید جرایم زیست‌محیطی ایفا می‌کنند؟ بدین منظور، ابتدا شرح مختصری از رمان بیان خواهد شد و سپس، روش‌شناسی تحقیق مطرح می‌شود. در ادامه یافته‌های پژوهش تحلیل شده و به دنبال آن نتیجه بحث بیان خواهد شد.

گذری کوتاه بر رمان

رمان «بعد از ابر» با سبک رئالیسم اجتماعی که عمده موضوع آن درباره پیامدهای ناشی از ساخت سد می‌باشد، توسط بابک زمانی نوشته شده است. رئالیسم در یک معنا، سبکی از داستان‌نویسی است که می‌کوشد تا جهان را به صورت عینی و واقعی بازنمایی کند (Sadeghi, 2022). این رمان، زندگی سخت و پر از چالش مردم استان ایلام که ایده کلی آن، از داستانی واقعی الهام گرفته را روایت می‌کند. رمان‌هایی با درون‌مایه دغدغه‌های زیست‌محیطی، به عنوان یک رسانه و محصول فرهنگی، می‌توانند جرایم محیط‌زیستی را بازتاب دهند و جامعه را نسبت به پیامدهای این جرایم و رفتارهای غیرمسئولانه شرکتی و دولتی در این زمینه آگاه سازند. از این حیث، مطالعه و تحلیل چنین رمان‌هایی با «جرم‌شناسی فرهنگی سبز»^۱ نیز ارتباط می‌یابد.

جرم‌شناسی فرهنگی سبز به عنوان یکی از شاخه‌های جدید جرم‌شناسی انتقادی معاصر، به دنبال غفلت سیستماتیک جرم‌شناسی فرهنگی و جرم‌شناسی سبز از برخی واقعیت‌های جرم‌شناختی و روش‌شناختی شکل گرفت. در واقع، جرم‌شناسی فرهنگی سبز مطالعات جرم‌شناسی فرهنگی و جرم‌شناسی سبز را به حوزه‌های جدیدی وارد می‌کند. جرم‌شناسی فرهنگی سبز معطوف شدن تمام توجه جرم‌شناسی فرهنگی به مطالعه فرهنگ و رسانه و نقش آن‌ها در بروز رفتارهای مجرمانه را موجب نادیده گرفته شدن جرم‌شناسی فرهنگی دولت می‌داند (Brisman & Sauss, 2017). یکی از مصادیق جرایم فرهنگی دولت، استفاده از ابزارهای رسانه‌ای برای تولید گفتمان‌های فرهنگی و معانی جدید از قبیل «ضرورت ملی» یا «راهبرد توسعه» در راستای پنهان‌سازی یا توجیه آسیب‌های زیست‌محیطی است که در مرکز توجه جرم‌شناسی فرهنگی سبز قرار می‌گیرد. جرم‌شناسی سبز نیز اهم توجه خود را به رفتارهای آسیب‌زننده زیست‌محیطی شرکت‌ها و دولت‌ها اختصاص داده و نسبت به بازتاب رسانه‌ای جرم غفلت ورزیده است. از این رو، با ادغام این دو دیدگاه، جرم‌شناسی فرهنگی سبز خلأهای پیشین را پر می‌کند (Rahimi nejad, 2019). به عبارت دیگر، جرم‌شناسی فرهنگی سبز، درک معانی و نحوه بازنمایی آسیب‌های زیست‌محیطی توسط رسانه و روایت‌های فرهنگی در تعامل با مفاهیم جرم‌شناسی سبز را

تحلیل می‌کند. بدین ترتیب، رمان «بعد/ز/بر» از حیث نحوه تولید مفهوم آسیب زیست‌محیطی و بازنمایی آن، از حیث جرم‌شناختی حائز اهمیت است.^۱

رمان «بعد/ز/بر»، داستان یک خانواده روستایی و اتفاقات ناگواری که برای آن‌ها رقم می‌خورد را به تصویر می‌کشد. این خانواده به دلیل مشکلات اقتصادی از شهر به روستای غرق‌آباد، روستای آباء و اجدادی خود باز می‌گردند. غرق‌آباد روستایی سرسبز، زیبا و دارای مناطق باستانی است و اکثر مردم آن به واسطه رودخانه پر آبی که از کنار آن می‌گذرد، به کشاورزی مشغول هستند. کم‌کم با صدای انفجارهای شدید، مردم روستا متوجه می‌شوند که شرکت سدسازی برای ساخت سد بر روی دریا رود، رودخانه غرق‌آباد، شروع به فعالیت کرده است.

یونس، پدر خانواده، از همان ابتدا با اجرای این پروژه مخالف است و از مردم روستا می‌خواهد تا در ساخت سد مشارکت نکنند، اما جوانان غرق‌آباد به خیال آن که کار درست و درمانی گیر آن‌ها آمده، برای گارگری، استخدام شرکت می‌شوند؛ بی‌خبر از آن که چه سرنوشت شومی در انتظار آن‌ها است. مدیران شرکت بارها وعده می‌دهند که ساخت سد موجب آبادانی و رونق اقتصادی روستا خواهد شد و هیچ خطری برای زمین‌های منطقه نخواهد داشت. مردم روستا نیز به پشتوانه اعتماد به آن‌ها و اشتغال در شغل جدید با شرکت سدسازی همکاری می‌کنند. اوج داستان زمانی شروع می‌شود که بعد از ساخت سد و بالا آمدن سطح آب، چند روستا تخلیه می‌شوند و حالا نوبت به تخلیه اجباری غرق‌آباد است. عده‌ای از اهالی روستا حاضر به ترک زادگاه و پشت کردن به خانه و کاشانه خود نمی‌شوند و از این‌جا، مدیران شرکت به روش‌های مختلفی در دل مردم غرق‌آباد تخم ترس و ناامنی می‌کارند تا به هر روشی که شده روستا را تخلیه کنند. مدیران شرکت سدسازی با اجیر کردن چند نفر، دستور کشتن سگ‌های روستا را می‌دهند و کار تا جایی پیش می‌رود که اسب مشک‌ی یونس را نیز می‌کشند تا با از بین بردن امنیت روانی، مردم راضی به خروج از روستا شوند. در نهایت، با کشته شدن یکی از اهالی و رسیدگی قضایی مشخص می‌شود که یکی از مدیران شرکت سدسازی در تمام این مدت به دنبال آثار تاریخی و زیرخاکی در این منطقه بوده است و انفجارهای متعدد نیز برای اکتشاف این آثار بوده است.^۲

مواد و روش‌ها

این مقاله از روش تحلیل محتوای کیفی برای ارزیابی داده‌های مرتبط با جرم‌شناسی انتقادی در رمان «بعد/ز/بر» بهره می‌برد. تحلیل محتوای کیفی روشی مناسب برای تحلیل داده‌های متنی در حجم گسترده و در یک بستر خاص است. با این روش، مهمترین طبقه‌ها و مقولات متن شناسایی می‌شود و کشف واقعیت پنهان متن را میسر می‌نماید. همچنین، به واسطه کدگذاری و مقوله‌بندی داده‌ها می‌توان نظریات مختلف را سنجید و صحت و سقم آن‌ها را ارزیابی نمود (Momenirad, 2013). با توجه به این که موفقیت تحلیل محتوای کیفی به انتخاب دقیق و هدفمند مقوله‌ها وابسته است و این مقوله‌ها باید با فرضیه‌ها و چارچوب نظری پژوهش

۱ - در ادبیات جهانی جرم‌شناسی فرهنگی سبز پژوهش‌های مشابهی در رابطه با بازنمایی آسیب‌های زیست‌محیطی در سینما یا ادبیات انجام شده است. برای مثال، ساوت، بریزمن و مک‌کلاناهان در پژوهشی با عنوان «جرم‌شناسی سبز، فرهنگ و سینما» به این مسئله می‌پردازند که چگونه سینما می‌تواند درک بهتر گفتمان‌های عمومی در مورد تغییرات و آسیب‌های زیست‌محیطی کمک نماید. آن‌ها نتیجه می‌گیرند که جرم‌شناسی باید توجه بیشتری به ابزارهای تولید فرهنگ؛ یعنی سینما و ادبیات در حوزه آسیب‌های زیست‌محیطی داشته باشد (McClanahan, Brisman & South, 2017). بریزمن در پژوهش دیگری با عنوان «داستان‌هایی از جرم، آسیب و حفاظت زیست‌محیطی: جرم‌شناسی روایی و جرم‌شناسی فرهنگی سبز» یک داستان را برای نشان دادن آسیب‌های زیست‌محیطی انتخاب می‌کند تا تمثیلی از این آسیب‌ها را در ادبیات بررسی نماید (Brisman, 2019).

۲ - از نظر قانونی، ارتکاب جرم مدیر شرکت در صورتی به عنوان جرم شخص حقوقی و به عبارتی، جرم شرکت محسوب می‌شود که به نام یا در راستای منافع شرکت باشد. در رمان «بعد/ز/بر»، حفاری و کاوش اشیاء تاریخی و باستانی توسط یکی از مدیران شرکت برای منافع شخصی صورت می‌گیرد و نمی‌توان آن را به عنوان جرم شرکتی تحلیل کرد. اما، از این جهت که ساخت سد منجر به زیر آب رفتن یک منطقه تاریخی و باستانی در رمان می‌شود، موضوع حائز اهمیت است؛ زیرا در ایران این پدیده امری ناشناخته نیست. برای نمونه، سد سیمره در استان ایلام و سد چپرآباد در استان آذربایجان غربی که مناطق باستانی مهمی در پشت این سدها وجود دارد، اما قسمتی از این مناطق زیر آب مدفون شده است.

هم‌راستا باشند (Nazari & Mokhtaripoor, 2009)، در این پژوهش نیز مقوله‌ها به‌گونه‌ای انتخاب شده‌اند که با مفاهیم و دغدغه‌های نظریه‌های جرم‌شناسی سبز در پیوند مستقیم قرار دارند؛ به نحوی که هر مقوله، ناظر به یکی از ابعاد نظری این رویکردها در تبیین جرایم و آسیب‌های زیست‌محیطی است.

هدف این پژوهش، تبیین آموزه‌های جرم‌شناسی سبز و ارائه یک تحلیل جرم‌شناسانه مبتنی بر آسیب‌های اجتماعی ناشی از ساخت سدها است که رمان آن را به تصویر می‌کشد. بنابراین، این تحلیل به دنبال پاسخ به این سؤالات است: داده‌های متنی در چه حوزه‌هایی با نظریات جرم‌شناسی سبز تطابق دارد؟ پیامدهای سدسازی غیر اصولی چیست و چگونه زندگی بومیان را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟ در ابتدا، به‌منظور درک کلی از رمان، متن آن چندین مرتبه خوانده شده است. سپس جملات معنادار استخراج شده و کدگذاری واحدهای معنا انجام شد. با استفاده از رویکرد استقرایی کدها مستقیماً از متن استخراج می‌شوند. در ادامه کدها بر اساس شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان طبقه‌بندی شده و در نهایت، مقوله‌ها تنظیم خواهند شد.

بحث و نتایج

یافته‌های پژوهش ذیل سه مقوله سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز، جرایم زیست‌محیطی قدرتمندان و بزه‌دیدگی بومیان و در نهایت، آسیب اجتماعی‌شناسی پروژه‌های سدسازی مطرح خواهد شد.

سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز

یکی از ملموس‌ترین پیامدهای زیست‌محیطی ساخت سدها، غرق شدن جنگل‌ها، مرداب‌ها و زیستگاه‌های حیات‌وحش است. تاکنون حدود ۴۰۰ هزار کیلومتر مربع از اراضی جهان (تقریباً معادل یک چهارم مساحت کشور ایران) زیر آب مخازن سدها قرار گرفته است؛ مناطقی که اغلب جزء متنوع‌ترین و بارزترین زیست‌بوم‌های رودخانه‌ای بوده‌اند. بسیاری از گونه‌های گیاهی و جانوری قادر به ادامه حیات در محیط‌های جدید کنار مخازن سدها نیستند و ممکن است که برخی به کلی منقرض شوند. همچنین، سدها مسیرهای مهاجرت جانوران را قطع کرده و با جدا کردن جمعیت‌ها، خطر تنوع ژنتیکی پایین و ازدیاد نسل درون جمعیتی در یک حوزه ژنتیکی کوچک را افزایش می‌دهند. علاوه بر این، جابه‌جایی کشاورزان ساکن مناطق سدسازی، اغلب به تخریب بیشتر جنگل‌ها برای تأمین زمین کشاورزی یا مسکن منجر می‌شود.

با پیشرفت‌های علمی و پژوهش‌های نوین در سطح بین‌المللی، ابعاد تازه‌ای از تأثیرات زیست‌محیطی سدها آشکار شده که نشان می‌دهد برخی از مزایایی که در گذشته به عنوان دستاورد تلقی می‌شدند، در بلند مدت ممکن است نیازمند بازنگری باشند. از جمله این پیامدها می‌توان به تولید گازهای گلخانه‌ای ناشی از تجزیه مواد آلی در مخازن سدها و همچنین تشدید خسارات سیلاب در برخی شرایط اشاره کرد. نیروگاه برق‌آبی ممکن است که به گونه‌ای جدی آب رودخانه را آلوده کند و به سبب فساد خاک و گیاهان به زیر آب رفته در مخزن، گازهای گلخانه‌ای متصاعد کند. علاوه بر این، ساخت سدها موجب برهم خوردن رژیم طبیعی جریان آب و رسوب در رودخانه‌ها، تخریب زیست‌بوم‌های گیاهی و جانوری، افزایش خطر زمین‌لرزه و زمین‌لغزش، تبخیر بیشتر آب، بروز مشکلات بهداشتی، آثار منفی اقتصادی و اجتماعی و تغییر در ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی آب می‌شود (Mazahri & Abdolmanafi, 2016).

از منظر جرم‌شناسی سبز این پیامدها به صورت سیستماتیک و به دلیل ارجحیت منافع اقتصادی نادیده گرفته می‌شوند.

یکی دیگر از پیامدهای زیست‌محیطی منفی ساخت سدها، تخریب اکوسیستم‌ها است. هنگام ساخت سد، بخش وسیعی از زمین‌ها و زیستگاه‌های طبیعی زیر آب می‌روند و اکوسیستم‌هایی که در طول سال‌ها در آن‌ها زندگی جریان داشته، نابود می‌شود. نابودی جنگل‌ها، مراتع، و مناطق حساس زیست‌محیطی باعث کاهش تنوع زیستی و از بین رفتن گونه‌های جانوری و گیاهی می‌شود.

در این فرآیند، گیاهان و جانوران بومی که به این اکوسیستم‌ها وابسته بودند، به دلیل تغییرات سریع و گسترده، در معرض نابودی قرار می‌گیرند. بنابراین، یکی از تبعات منفی ساخت سدهای برقی، جنگل‌زدایی، از بین رفتن پوشش گیاهی و نابودی زیست‌بوم جانوران است (White, 2016).

عدالت زیست محیطی یکی از مفاهیم مهم جرم‌شناسی سبز است که به اهمیت دسترسی برابر همه افراد به محیط زیست سالم تأکید دارد. در این دیدگاه، وقتی که گروهی از مردم، به ویژه جوامع بومی، از داشتن دسترسی به منابع طبیعی و محیط زیست سالم محروم می‌شوند، این امر به عنوان یک جرم زیست محیطی در نظر گرفته می‌شود (Gorji fard, 2016). گفتمان عدالت زیست محیطی در رأس مباحث خود، نابرابری در توزیع محیط زیست را قرار می‌دهد. بر این اساس، در بزه‌دیدگی زیست محیطی دو گروه در مقابل یکدیگر واقع می‌شوند؛ از یک طرف، گروه‌های قدرت از جمله شرکت‌ها و دولت‌ها قرار دارند و از طرف دیگر، گروه‌های نابرخوردار از جمله ساکنان بومی، اقلیت‌های قومی و ناتوانان جای می‌گیرند (White, 2016). بدین ترتیب، بومیان یکی از مهمترین گروه‌های آسیب‌پذیر در برابر جرایم زیست محیطی می‌باشند که به دلیل تقابل با گروه‌های قدرت در حاشیه قرار می‌گیرند.

ماده اول اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌کند که انسان‌ها حق دارند از آزادی، برابری و شرایط زندگی مناسب در محیطی برخوردار باشند که به آن‌ها امکان زندگی شاد و سالم را بدهد. این اصول از دیدگاه «حقوق بشر زیست محیطی» قابل بررسی است. حقوق بشر زیست محیطی به حقوقی اطلاق می‌شود که به حفاظت از محیط زیست مرتبط است و شامل حقوقی می‌شود که انسان‌ها به دلیل زندگی در یک محیط زیستی سالم، برای رشد و سلامت خود باید از آن‌ها بهره‌مند شوند (Mashhadi & Fahimi, 2016). در پروژه‌های سدسازی، نقض حقوق بشر در جوامع بومی و محلی به وضوح مشاهده می‌شود. این پروژه‌ها، که در ظاهر با هدف توسعه و بهره‌برداری از منابع آبی و تولید انرژی اجرا می‌شوند، اغلب حقوق انسانی مردم را زیر پا می‌گذارند. از دست دادن زمین‌های کشاورزی، خانه‌ها، و منابع آبی بومیان که نسل‌ها برای تأمین معیشت خود از آن‌ها استفاده کرده‌اند، تنها بخشی از این نقض‌هاست. بومیان و جوامع محلی به طور اجباری مجبور به ترک خانه‌های خود می‌شوند و این جابه‌جایی آن‌ها را از محیط زیست طبیعی خود جدا می‌کند و سبب از دست دادن هویت فرهنگی و اجتماعی آن‌ها می‌شود. علاوه بر این، عدم توجه به رفاه این جوامع پس از جابه‌جایی، مانند فقدان شغل، آموزش و زیرساخت‌های اجتماعی مناسب، شرایطی را ایجاد می‌کند که در آن حقوق ابتدایی انسان‌ها نقض می‌شود.^۱

در رمان «بعد/ز/بر»، سدسازی از سوی شرکت به عنوان پروژه‌ای با هدف آبادانی معرفی می‌شود، اما در حقیقت، منجر به تخریب محیط زیست، انفجار کوه‌ها، دفن گونه‌های گیاهی و اراضی کشاورزی می‌شود. جرم‌شناسی سبز این روند را در زمره «جرایم زیست محیطی» قرار می‌دهد. در این مورد، تخریب طبیعت نه امری سهل‌انگارانه و از روی اشتباه، بلکه نتیجه برنامه ریزی هدفمند در راستای منافع شرکت و بدون توجه به ارزش‌های اکولوژیک است. از منظر عدالت زیست محیطی، نابودی زیست‌بوم‌ها بدون توجه به حق جمعی انسان‌ها و دیگر گونه‌های زنده برای بهره‌مندی از یک محیط سالم، مصداق روشنی از بی‌عدالتی است. از دیدگاه حقوق بشر زیست محیطی نیز، حق بر محیط زیست سالم یک حق بنیادی بشر است که در قالب نسل سوم حقوق بشر معرفی می‌شود. تخریب منابع طبیعی در جریان این پروژه، مستقیماً با حق انسان‌ها برای داشتن آب، خاک، هوا و سرزمین سالم در تضاد است (جدول ۱).

۱ - در یک پژوهش علمی، قضاوت و ارزش‌گذاری یک‌سویه خلاف چارچوب‌های پژوهشی بی‌طرفانه است و استفاده از رویکرد مقایسه‌ای و بیان دیدگاه‌های منفی و مثبت، مانع از موضع‌گیری خاص می‌شود. از این منظر، علاوه بر تحلیل پیامدهای منفی سدسازی که موضوع اصلی نوشتار است، بیان پیامدهای مثبت آن نیز خالی از لطف نیست. تأمین آب (شرب، کشاورزی و صنعتی)، ارتقای امنیت آبی، مدیریت منابع آب، تولید انرژی، کنترل سیلاب، آمایش سرزمین و تغذیه سفره‌های آب زیر زمینی از فواید سدسازی می‌باشند (Abbasi, 2022) که باید با توجه به شرایط اقلیمی و زیست بوم ایران سنجیده شده و میان بد و بدتر گزینش صورت گیرد.

جدول ۱- مقوله سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز

Table 1- Dam construction category in the light of green criminology

مقوله Category	کدگذاری Coding	داده معنایی Semantic data	شماره Number
سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز (Dam construction in the light of green criminology)	پروژه‌های سدسازی، در مراحل اولیه ساخت با تخریب محیط زیست همراه هستند.	سلیم: نه یونس؛ چه ویرانی؟ تازه آبادانی می‌آورد برای منطقه. کار می‌آورد برای جوان‌های غرق‌آباد و طولاب و جاهای دیگر. پدر با حالتی عصبی به سلیم نگاه کرد: غرق‌آباد خودش آباد هست. خوب نگاه کن. چشم که داری! ... آبادانی که با ویرانی آغاز نمی‌شود. نگاه کن با انفجار چه بر سر کوه‌ها آورده‌اند. این چه آبادانی است؟ (Salim: No, Yunus; what destruction? It will bring prosperity to the region. It will bring jobs to the youth of Gharqabad, Tulab, and other places. The father looked at Salim with a nervous expression: Gharqabad itself is prosperous. Look closely. You have eye! ... A prosperity that does not begin with destruction. Look at what they have brought to the mountains with the explosion. What kind of prosperity is this?)	1
سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز (Dam construction projects are associated with environmental destruction in the early stages of construction)	یکی از آثار منفی ساخت سدها، زیر آب رفتن درختان و از بین رفتن زمین‌های کشاورزی بومیان است.	گاه و بی‌گاه هم، صدای انفجاری که برای از میان بردن کوه‌ها و صخره‌هایی که مانع احداث سد شده بود، خواب و آرامش اهالی غرق‌آباد و سایر مناطق را به هم می‌ریخت؛ انگار میدان جنگ بود. بی‌خبر، هر وقت دلشان می‌خواست، انفجار می‌زدند، همان‌طور که دشمن بی‌خبر بمباران می‌کند. (Every now and then, the sound of explosions to destroy the mountains and rocks that were blocking the construction of the dam would disrupt the sleep and peace of the residents of Gharqabad and other areas; it was as if it were a battlefield. Unknowingly, they would detonate whenever they wanted, just as the enemy bombs without warning)	2
سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز (Dam construction in the light of green criminology)	یکی از آثار منفی ساخت سدها، زیر آب رفتن درختان و از بین رفتن زمین‌های کشاورزی بومیان است.	سلیم: سدسازی همین است دیگر. گرد و خاک دارد، انفجار دارد، سر و صدا دارد. پدر: بیخود کرده‌اند. تمام منطقه را به گند می‌کشند. ویرانش می‌کنند. (Salim: That's what building a dam is all about. There's dust, there's explosions, there's noise. Father: They've done it in vain. They're ruining the whole area. They're destroying it)	3
سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز (Dam construction in the light of green criminology)	یکی از آثار منفی ساخت سدها، زیر آب رفتن درختان و از بین رفتن زمین‌های کشاورزی بومیان است.	طبق برآوردها و محاسبات ما، چیزی حدود ۳۲۰۰ میلیون متر مکعب آب در خود جای می‌دهد و علاوه بر تولید ۶۷۳ گیگاوات ساعت انرژی برق، موجب عمران و آبادانی منطقه و زمین‌های کشاورزی مجاور خواهد شد. یک دفعه پدر با صدای بلند گفت: آخر مرد حسابی! با آب‌گیری این سد عظیم شما، دیگر زمینی هم باقی می‌ماند که بخواهد آباد شود! (According to our estimates and calculations, it will hold about 3,200 million cubic meters of water and, in addition to producing 673 gigawatt hours of electricity, it will also contribute to the development and prosperity of the region and neighboring agricultural lands. Suddenly, the father said loudly: "oh man! With the water from this huge dam of yours, will there be any land left to be developed?)	4
سدسازی در پرتو جرم‌شناسی سبز (Dam construction in the light of green criminology)	یکی از آثار منفی ساخت سدها، زیر آب رفتن درختان و از بین رفتن زمین‌های کشاورزی بومیان است.	اداره کشاورزی گذاشتن پمپ آب در دریاورد و کشیدن انشعاب از آن برای زمین‌ها و باغ‌ها را قدغن کرده بود. تا قبل از آن که شرکت سدسازی خیمه‌اش را در منطقه برپا نکرده بود، چنین قانون مسخره‌ای سابقه نداشت. معلوم بود کار آن‌هاست و دستشان در یک کاسه است. این‌ها می‌گفتند سد که آب‌گیری شود، تمامی اراضی و باغات منطقه چند بلاد آن طرف‌تر، بی‌نیاز از آب می‌شود، اما حالا حتی نمی‌گذارند از خود دریاورد هم آب برای درخت‌هایمان ببریم. (The Department of Agriculture had banned the installation of water pumps in the Darya-Rud and the drawing of branches from it for fields and gardens. Such a ridiculous law had never been passed before the dam construction company had set up its tent in the area. It was clear that it was their work and that they were cooperating. They said that once the dam was filled, all the fields and gardens in the area a few villages away would no longer need water, but now they won't even let us take water from the Darya-Rud itself for our trees)	5

6 آمدند توی غرق آباد و در دل مردم وحشت انداختند که جمع کنید از این جا بروید وگرنه زیر آب می‌روید خودتان و خانه‌هایتان. می‌گفتند اگر دیر بجنبید، مثل مردم آتلانتیس، مایه عبرت آیندگان می‌شوید.

(They came to the flooded city and struck fear into the hearts of the people, telling them to gather and leave, or else you and your houses would be submerged. They said that if you move too late, you would become a lesson for future generations, like the people of Atlantis)

7 شاید آخرین باری بود که داشتم آن گیاهان، آن سنگ‌ها و آن درختان را می‌دیدم. شاید آخرین انسانی بودم که بر فلان سنگ دره پا می‌گذاشتم و فلان گیاه و گل و درخت آن را لمس می‌کردم. آن‌جا قرار بود بستر دریا شود.

(Maybe it was the last time I would see those plants, those rocks, and those trees. Maybe I was the last person to step on a rock in the valley and touch a plant, flower, or tree. That place was to become the seabed)

جرایم زیست‌محیطی قدرتمندان و بزه‌دیدگی بومیان

در دیدگاه‌های سنتی جرم‌شناسی، تنها شهروندان معمولی مرتکب جرم می‌شوند. در مقابل، حکومت وظیفه برقراری نظم و کنترل جامعه را بر عهده دارد و از این رو، حکومت یک نهاد قدسی و اسطوره‌ای به شمار می‌آید که حافظ زندگی اجتماعی است. اما، در جرم‌شناسی انتقادی اعتبار این دیدگاه که تنها طبقات فرودست جامعه مرتکب جرم می‌شوند، زیر سؤال می‌رود و از این رو، بررسی جرایم قدرتمندان به عنوان یکی از مسائل مهم و جدی وارد حوزه جرم‌شناسی می‌شود. بر این اساس، حکومت یکی از اصلی‌ترین گروه‌های قدرتی است که جرایم و رفتارهای آسیب‌زای آن مورد توجه جرم‌شناسان منتقد قرار می‌گیرد (White & Haines, 2010). به عبارت دیگر، به زعم جرم‌شناسان منتقد، نقش حکومت و ساختارهای قدرت در مطالعات جرم‌شناسی جریان غالب نادیده گرفته شده است. از این رو، جرم‌شناسی انتقادی در تحلیل وقوع جرایم به سهم ساختارها، نهادها و سیاست‌های حاکمیتی توجه داشته و با تبیین آن، مسؤلیت کیفری برای دولت‌ها و حکومت‌ها را به رسمیت می‌شناسد. به طور معمول، جرم، رفتاری است که به موجب قوانین برای آن مجازات مشخص شده باشد. بر اساس این تعریف ابتدایی، مفهومی تحت عنوان جرم حکومتی قابل شناسایی و تعقیب نمی‌باشد؛ زیرا در سیاهه قوانین، چنین عنوانی وجود ندارد. با این وجود، امروزه در مطالعات جرم‌شناختی این مفهوم نقش مهمی در تبیین مسؤلیت حکومت‌ها دارد (Gholami & Gholami, 2020). با وجود آن که قوانین مختلفی در نظام‌های حقوقی وجود دارد که جرایم خاصی را برای مقامات و مسئولان دولتی و حکومتی پیش‌بینی کرده‌اند، اما باید به این نکته توجه داشت که مفهوم جرم حکومتی از منظر جرم‌شناسی انتقادی مفهومی متفاوت با تعاریف حقوقی و قانونی دارد؛ زیرا جرم حکومتی در جرم‌شناسی انتقادی محصول عملکرد نهادهای و ارگان‌های قدرت در یک چارچوب سازمان‌یافته است، نه حاصل رفتارهای فردی و موردی کارکنان دولت. جرایم حکومتی^۱ به عنوان رفتارهایی سازمان‌مند که حکومت‌ها به واسطه آن حقوق شهروندان را نقض می‌کنند، شناخته می‌شوند. این جرایم اغلب در قالب نقض حقوق بشر، حق بر سلامت، امنیت، آزادی و جرایم محیط زیستی رخ می‌دهد (Shiri & Jafarpoor, 2022). جرایم حکومتی را می‌توان فراتر از این موارد، به حوزه سیاست‌گذاری‌های آسیب‌زا و سوء مدیریت‌های ساختاری نیز تسری داد. در واقع، می‌توان جرایم حکومتی را شناسایی کرد که با حمایت‌های قانونی همراه می‌شوند. جرایم حکومتی ممکن است به ظاهر مشروع و در چارچوب قوانین و مقررات قرار گیرد، اما در حقیقت، حقوق اساسی افراد را نقض نماید. بنابراین، در جرایم حکومتی باید معنای موسع‌تری از جرم را در نظر داشت و از بعد آسیب اجتماعی‌شناسی آن را بررسی نمود. قرائت‌های نوین در جرم‌شناسی با تأکید بر مفهوم جرم حکومتی، بر تعیین مسؤلیت برای حکومت و کارگزاران آن به عنوان مسببان ایجاد بسیاری از آسیب‌های اجتماعی باور دارند (Gholami & Gholami, 2020). در این بستر، بسیاری از آسیب‌های زیست‌محیطی در قالب همکاری شرکت‌های خصوصی با دولت محقق می‌شود؛ زیرا که سیاست‌های عمومی بر اساس حمایت از سرمایه‌داری شکل می‌گیرد.

جرم‌شناسی سبز، بر ضرورت بازنگری در تعریف «جرم» تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که بسیاری از آسیب‌های زیست‌محیطی اگرچه ممکن است از نظر قانونی جرم تلقی نشوند، اما آثار مخربی بر افراد و جوامع دارند و باید به عنوان نقض حقوق بشر و آسیب اجتماعی در سیاهه جرایم به رسمیت شناخته شوند. بسیاری از جرم‌شناسان سبز معتقدند که اقدامات قانونی، اما زیان‌بار مانند آلودگی یا تخریب جنگل‌ها، اغلب از سوی نهادهای قدرتمند صورت می‌گیرد و باعث بی‌خانمان شدن، از بین رفتن معیشت و محرومیت از منابع حیاتی برای اقشار فقیر و به ویژه بومیان می‌شود. در واقع، این افراد اغلب قربانیان اصلی آسیب‌های زیست‌محیطی هستند، در حالی که نقش ناچیزی در ایجاد آن‌ها دارند (Potter, 2010). این دیدگاه نشان می‌دهد که جرم‌شناسی سبز از چارچوب‌های موجود در جرم‌شناسی جریان غالب در مواجهه با تعریف جرایم فراتر رفته و خواهان درک عمیق‌تری از روابط قدرت، بی‌عدالتی و آسیب اجتماعی در بستر بحران‌های محیط‌زیستی است.

پژوهش‌ها نشان می‌دهد که عمده جرایم زیست‌محیطی توسط دولت‌ها و شرکت‌ها ارتکاب می‌یابد. از آن جا که دولت‌ها خود مسؤل نظام جرم‌انگاری هستند، طبیعی است که رفتارهای مخرب خود را جرم تلقی نکنند. همچنین، در قبال جرایم زیست‌محیطی که شرکت‌های بزرگ مرتکب می‌شوند نیز، اغلب ضمانت‌اجراهای مدنی در نظر گرفته می‌شود. بر این اساس، لابی گروه‌های قدرت - ثروت و رویکرد ابزارگرایی^۱ دولت در تعریف جرایم، موجب می‌شود تا رفتارهای آسیب‌زا گروه‌های منتفد، جرم‌انگاری نشود (Daneshnari, 2016). افکار عمومی نیز در این مسیر مؤثر هستند. با وجود این که اکثر آسیب‌های زیست‌محیطی توسط شرکت‌ها رخ می‌دهد، اما افکار عمومی نه تنها آن‌ها را به عنوان سازمان‌های منحرف و بزهکار نمی‌شناسد، بلکه به عنوان شهروندان قانون‌مند تصور می‌کند (White, 2016). در واقع، شرکت‌های تجاری به لحاظ قابلیت انطباق‌پذیری بالا با جامعه و نمایش چهره قانون‌مند از خود می‌توانند از جمله مجرمان خطرناک به شمار آیند که افکار عمومی حساسیت کمتری نسبت به جرایم آن‌ها نشان می‌دهد. عامل اصلی ارتکاب جرایم شرکتی را باید در خصوصیات خاص آن‌ها جست‌وجو کرد. شرکت به ثبت رسیده دارای شخصیت حقوقی مجزا از مدیران و سهامداران آن فرض می‌شود. بدین ترتیب، مدیران و سهامداران در برابر اعمال غیر قانونی که شرکت مرتکب می‌شود، مسؤل نخواهند بود. این قالب شرکت‌ها خود ماهیتی جرم‌آفرین ایجاد می‌کند. از طرف دیگر، جایگاه شرکت به عنوان شخص حقوقی و پیچیدگی‌های آن، احتمال محکومیت شرکت‌ها را کاهش می‌دهد و نوعی کیفرناپذیری در قبال رفتارهای غیر قانونی شرکتی را به وجود می‌آورد (White, 2015). به عبارت دیگر، وجود خلأهای قانونی موجب می‌شود تا شرکت‌هایی با فرهنگ جرم‌زا شکل بگیرد.

جرایم شرکتی در سایه نظام سرمایه‌داری اهمیتی دو چندان می‌یابد. مفهوم عدالت زیست‌محیطی توسط نظام سرمایه‌داری تولید و بازتولید می‌شود. همچنین، تسلط نظام سرمایه‌داری موجب می‌شود تا بزه‌دیدگی مردم بومی در قبال تخریب محیط زیست نادیده گرفته شود (Lynch, Stretesky & Long, 2018). برای مثال، پروژه‌های عظیمی مانند ساخت سدهایی که به منظور تولید برق، توسط ائتلاف قدرت (دولت و شرکت‌های بزرگ) اجرا می‌شوند، اغلب با تصاحب قهرآمیز زمین و منابع همراه هستند که منجر به بیرون راندن مردم از خانه‌های آن‌ها، تصرف زمین و آب و خصوصی‌سازی مناطق عمومی و اشتراکی می‌شود (Van Uhm & Zaitch, 2021). این ائتلاف قدرت زمینه را برای بزه‌دیدگی ساختاری بومیان فراهم می‌آورد. در این قالب، بزه‌دیدگی ساکنان روستایی که رمان «بعد از ابر» آن‌ها را به تصویر می‌کشد، محصول اقدامات شرکت سدسازی به صورت خاص نیست، بلکه نتیجه یک ساختار اقتصادی و سیاسی است که حقوق بومیان را در برابر منافع نظام سرمایه‌داری نادیده می‌انگارد. این تحلیل بیانگر آن است که بزه‌دیدگی در سطح خرد (بزه‌دیده جرم شرکت) با بزه‌دیدگی در سطح کلان (بزه‌دیدگی ساختاری) در تعامل است. جرم‌شناسی سبز به طور کلی، نظام سرمایه‌داری را نظام مخربی می‌داند که موجب نادیده گرفته شدن محیط زیست می‌شود (DeKeseredy & Dragiewicz, 2019). زیرا در نظام سرمایه‌داری سود اقتصادی و انباشت سرمایه، سیاست اصلی پیشبرد جامعه است.

یکی از نواقص شایع در پروژه‌های سدسازی، بی‌تعهدی مسئولان دولتی نسبت به موضوع اسکان مجدد افراد جابه‌جا شده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از روستائینی که با ساخت سد به اجبار جابه‌جا شده‌اند، به نقش مسئولان دولتی در از دست رفتن سرمایه و دارایی خود تأکید دارند. ساختار نهادی این پروژه‌ها، در نحوه مواجهه با مسئله اسکان و دیگر موضوعات مرتبط با توسعه منطقه‌ای، که برای جمعیت‌های آسیب‌دیده اهمیت دارد، تأثیرات جدی بر جای می‌گذارد. در این میان، سیاست رایج، عدم تصمیم‌گیری مشخص و رها کردن مسئله اسکان مجدد به حال خود بوده است؛ به گونه‌ای که فرآیند جابه‌جایی‌ها اغلب تحت فشار، بدون رضایت و مشارکت ساکنان، و در مراحل نهایی اجرا شده است. این وضعیت، بیانگر عدم وجود برنامه‌ریزی منسجم و ساختارمند برای اسکان مجدد در این پروژه‌ها است (Mansouri Moghadam, Fayaz, Nosrati & Anvari, 2021). در رمان «بعد از/ابر» نیز وضعیت مشابهی در خصوص جابه‌جایی اهالی روستای غرق‌آباد وجود دارد. مردم روستا تحت فشار اقدامات شرکت سدسازی و بدون رضایت مجبور به ترک خانه خود می‌شوند.

در رمان «بعد از/ابر» یکی از موضوعات مورد توجه نویسنده، عدم مسئولیت‌پذیری شرکت‌ها و دولت است. در این رمان، آسیب‌های جبران‌ناپذیری که بر محیط طبیعی و ساکنان وارد می‌شود، عملاً بدون پاسخ می‌ماند و هیچ نهادی پیگیر مسئولیت اقدامات مخرب شرکت‌ها نیست. جرایم ارتكابی شرکت نشان دهنده فرهنگ جرم‌زای حاکم بر سازمان‌های اقتصادی نظام سرمایه‌داری است؛ فرهنگی که در آن، تخریب محیط زیست و بی‌اعتنایی به زندگی مردم، بخشی از استراتژی اقتصادی و الزامات سودآوری تلقی می‌شود. بدین ترتیب، هدف اصلی شرکت به حداکثر رساندن سود است، ولو آن که به قیمت جان انسان‌ها و نابودی محیط زیست تمام شود. از سوی دیگر، نقش دولت نیز قابل تأمل است. نهادهای دولتی که باید مدافع حقوق شهروندان و حمایت از حقوق بومیان باشند، در عمل منفعلانه نظاره‌گر تخلفات هستند یا مستقیماً سیاست‌های حمایت‌گرانه از شرکت‌ها اتخاذ می‌کنند. این همراهی ضمنی یا آشکار، سبب تثبیت ساختارهای نابرابری و بزه‌دیدگی زیست‌محیطی می‌شود (جدول ۲).

جدول ۲- مقوله جرایم زیست‌محیطی قدرتمندان و بزه‌دیدگی بومیان

Table 2 - Category of environmental crimes of the powerful and victimization of indigenous people

شماره	داده معنایی	کدگذاری	مقوله
Number	Semantic data	Coding	Category
1	پدر گفت: بس است باقرا! رعایت کن. این بی‌شرف‌ها معلوم نیست تا کی آب را بر روی مان قطع کنند. نگاهی به پدر انداختم و گفتم: این‌ها که گفتند روزهای خوبی در راه است! یادت نیست؟ خودشان گفتند؛ توی چشم‌هایمان زل زدند و گفتند روزهای خوبی در راه است. پدر گفت: یادم هست. یادم هست، خوب هم یادم هست. گفتند «روزهای خوب»، اما نگفتند روزهای خوب برای چه کسی! آری؛ روزهای خوب؛ اما نه برای ما، که برای خودشان. دروغ هم نگفته‌اند.	شرکت‌ها از پاسخگویی در قبال رفتارهای غیرقانونی خود سرباز می‌زنند و نسبت به آن‌ها مسئولیت‌پذیر نیستند.	جرایم زیست‌محیطی قدرتمندان و بزه‌دیدگی بومیان (Environmental crimes of the powerful and victimization of indigenous people)
2	مادر گفت: ... درخت زیتون دیه دارد. پول دیه درختان زیتونت را بگیر، راحت می‌توانیم برویم از این خراب شده. پدر با پوزخندی گفت: این‌ها در روز روشن آدم می‌کشند و راست‌راست توی خیابان راه می‌روند، آن‌وقت تو انتظار داری پول دیه زیتون‌های مرا بدهند؟! (The mother said: ... The olive tree has a atonement. Take the atonement for your olive trees, we can easily leave now that it's ruined. The father said with a grin: "These people kill people in broad daylight and walk right down the street, so you expect them to pay atonement for my olives?")	(Companies refuse to be held accountable for their illegal behavior and are not responsible for it)	

- 3 آخر سر هم وقتی انفجار زده بودند، سنگ عظیمی از بالای کوه بر روی سرش فرو ریخته و لهش کرده بود. بیچاره تا یکی دو روز جنازه‌اش را پیدا نکردند، بعد هم که جنازه‌اش را پیدا کردند و معلوم شد که به خاطر انفجار شرکت سدسازی آن بلا سرش آمده، این بی‌شرف‌ها زیر بار نرفتند و این را بهانه کردند که ما اخطار داده‌ایم قبل از انفجار، به ما ربطی ندارد؛ آخر سر هم خون کریم‌کره پامال شد.
- (In the end, when they had exploded, a huge rock fell on his head from the top of the mountain and crushed him. The poor thing didn't find his body for a day or two, and then when they did find his body and it turned out that it was because of the explosion of the dam construction company that he had suffered, these dishonest people didn't take the blame and made the excuse that we had warned him before the explosion, it had nothing to do with us; in the end, the blood of the KarimKore people was trampled)
- 4 پدر: غلط کرده‌اند. این‌ها به خیالت به فکر مردم‌اند؟ این‌ها را اگر بگذاری رگ مردم را تیغ می‌زنند و خون‌شان را در شیشه می‌کنند و می‌فروشند. چه می‌گویی تو؟ ساده‌ای! چقدر زود فراموش‌شان می‌شود همه چیز... اصلاً چه کسی اجازه را به آن‌ها داده است؟ سلیم: این‌ها که اجازه نمی‌خواهند بونس. هر جا که دلشان بخواهد می‌روند و هر کار هم بخواهند می‌کنند.
- (Father: They made a mistake. Do you think these people care about people? If you let them, they will cut people's veins and put their blood in bottles and sell it. What do you say? You're simple! How quickly you forget everything... Who gave them permission anyway? Salim: They don't ask for permission, Yunus. They can go wherever they want and do whatever they want)
- 5 کم‌کم نامه‌های تخلیه خانه‌های شهرک به دست اهالی غرق‌آباد هم رسید. خیلی‌ها بی‌حرف و کاملاً تسلیم شده، بابت زمین‌ها و خانه‌هاشان، بهایی اندک می‌گرفتند و راهی هر کجا می‌شدند که جاده می‌رفت. بی‌مقصد و بی‌مأوا، راهی ناکجاآباد می‌شدند.
- (Gradually, letters to evacuate the town's houses also reached the residents of Gharqabad. Many, speechless and completely surrendered, took a small price for their land and houses and set off wherever the road led. Without a destination or a destination, they set off for nowhere)
- 6 همان موقع که شرکت سدسازی حکم تخلیه خانه‌های آن‌جا را گرفته بود و یکی‌یکی به خانواده‌ها نامه می‌داد که آن‌جا را ترک کنند؛ کم‌کم سگ‌کشی در آن‌جا بالا گرفت. هر شب سگ‌های زبان‌بسته را یکی یکی با اسلحه می‌کشتند... برای آن‌که امنیت از آن‌جا برود و اگر کسی مثل پدرت به ماندن در آن‌جا اصرار و پافشاری کرد، دیگر امنیتی نداشته باشد که بخواهد در آن‌جا بماند.
- (At the same time that the dam construction company had ordered the evacuation of the houses there and was writing letters to the families one by one to leave, the killing of dogs there gradually increased. Every night, the tongue tied dogs were killed one by one with guns... so that security would leave there and if someone like your father insisted on staying there, there would be no longer any security to stay there)
- 7 در دادگاه مشخص شد که پرویز و منوچهری (مهندس شرکت) پیش از آن هم زیرخاکی‌های بسیاری از غرق‌آباد و چشمه‌شیرین و چشمه‌شور و باقی مناطق به غارت برده بودند. دلیل آن همه انفجارهای بی‌مورد مگر چیزی غیر از آن می‌توانست باشد؟
- (It was revealed in court that Parviz and Manouchehri (the company's engineer) had previously relic many underground mines in Gharqabad, Cheshme Shirin, Cheshme Shoor, and other areas. Could there have been anything else to the reason for all those unnecessary explosions?)

جرایم در حالی که بومیان نیاز به حمایت دولتی در این شرایط دارند، اما شرکت‌های قدرتمند از حمایت‌های دولتی بیشتری برخوردار است.

(While indigenous people need government support in these circumstances, powerful companies enjoy greater government support)

جرایم شرکت‌هایی با فرهنگ سازمانی جرم‌زا و اصلت سود، دست به هر اقدامی برای کسب سود می‌زنند.

(Companies with a criminal organizational culture and a profit motive will do anything to make a profit)

بزه‌دیدگی بومیان (Environmental crimes of the powerful and victimization of indigenous people)

آسیب اجتماعی‌شناسی پروژه‌های سدسازی

زمینولوژی^۱ به عنوان یک شاخه نوظهور و میان‌رشته‌ای در علوم اجتماعی و جرم‌شناسی انتقادی به جای مفهوم جرم به مفهوم آسیب تأکید دارد (Keramati Moez, 2024). در جرم‌شناسی سبز نیز، مفهوم آسیب در کانون توجه نظریه‌پردازان قرار می‌گیرد؛ زیرا که این مفهوم تنها به معنای نقض قوانین رسمی نیست و آسیب‌هایی را نیز در بر می‌گیرد که از نظر اجتماعی زیان‌بار هستند، حتی اگر قانون آن‌ها را جرم تلقی نکند. دلیل ایجاد این نگرش آن است که قوانین توسط دولت و تحت تأثیر گروه‌های فشار و شرکت‌های قدرتمند وضع می‌شوند و بدین ترتیب، ممکن است این قوانین در راستای منافع خود آن‌ها باشد و از آسیب‌های زیست‌محیطی که مقابله با آن، منافع دولت و شرکت‌ها را با خطر مواجه می‌سازد، چشم‌پوشی کنند (White, 2019). بنابراین، جرم‌شناسی سبز ایراد ضرر به محیط زیست را ملاک تشخیص جرایم زیست‌محیطی قلمداد می‌کند، نه ارتکاب عملی که از لحاظ قانونی جرم تلقی می‌شود (Daneshnari, 2018). در واقع، رویکرد زمینولوژی و جرم‌شناسی سبز مرز بین قانونی بودن و عادلانه بودن را به چالش می‌کشد و در پی شناسایی آسیب‌های مختلفی می‌باشند که در گفتمان رسمی نظام قانون‌گذاری نادیده گرفته می‌شود.

یکی از دغدغه‌های جرم‌شناسی سبز این است که شناسایی و پاسخ‌دهی به جرایم زیست‌محیطی با موانع اساسی روبه‌روست؛ از جمله دشواری در اثبات آسیب، پیامدهای بلندمدت، بی‌تفاوتی جامعه به این جرایم که معمولاً استاندارد و معمول تلقی می‌شوند؛ حتی اگر این جرایم به دادگاه برسند، ممکن است با استدلال‌های فنی، آثار جرم ناچیز جلوه داده شود و مجازات اعمال نگردد. بنابراین، اجرای عدالت زیست‌محیطی در مواردی که منافع کوتاه مدت سیاسی و اقتصادی غلبه دارد، بسیار دشوار است (South, 2017). عدالت زیست‌محیطی در جوامع سرمایه‌داری به شدت تحت نفوذ گروه‌های فشار و لابی قدرتمندان است. از این رو، عدالت زیست‌محیطی به طور فزاینده‌ای تبعیض‌آمیز می‌باشد؛ به این معنا که اجرای قوانین و پاسخگویی به نقض آن‌ها در این حوزه، اغلب متوجه گروه‌های فاقد قدرت اقتصادی و سیاسی است، با این که آسیب‌های زیست‌محیطی کلان توسط گروه‌های قدرت و ثروت ایجاد می‌شود.

فارغ از آسیب‌های زیست‌محیطی، ممکن است پروژه‌های سدسازی تبعات اقتصادی منفی نیز به دنبال داشته باشند. از جمله آسیب‌ها و تبعات اقتصادی این پروژه‌ها می‌توان به کاهش اشتغال و درآمد روستاییان اشاره کرد. پیامدهای اقتصادی به دلیل عواملی مانند از دست دادن زمین، عدم استفاده از نیروی کار بومی در پروژه‌های مربوط به سد، ناامنی شغلی، از بین رفتن اقتصاد روستایی، افزایش بیکاری، وابستگی اقتصادی به یک بخش خاص (که بیشتر به مردان وابسته است)، افزایش فقر، کاهش توان جذب در اقتصاد شهری، عدم تطابق درآمد با هزینه‌های زندگی، تمایل به کارهای با درآمد ناپایدار و عدم تناسب فضای جدید زندگی با شیوه‌های معیشتی کشاورزی و دامداری ایجاد می‌شود (Mansouri Moghadam et al., 2021). بدین ترتیب، ساخت سد نه تنها ممکن است موجب آبادانی برای جوامع بومی نشود، بلکه ممکن است به بی‌ثباتی اقتصادی و فقر بومیان منطقه دامن بزند. رمان «بعد از/بر» نیز به این موضوع توجه دارد و نشان می‌دهد که چگونه ساخت سد موجب از بین رفتن تدریجی اقتصاد کشاورزی شده و در نهایت، به دلیل بیکاری منجر به کوچ اجباری برخی از مردم روستا به شهر می‌شود.

بنابراین، ساخت سدها علاوه بر آسیب‌های زیست‌محیطی، زندگی بومیان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. اجتماعاتی که در پایین دست سدها زندگی می‌کنند و به نوعی زندگی آن‌ها وابسته به جریان آب رودخانه است، تحت تأثیر مستقیم سد قرار می‌گیرند. در برخی موارد، این تأثیرات منجر به جابه‌جایی و اسکان اجباری ساکنان روستاها می‌شود. پروژه‌هایی که به جابه‌جایی و اسکان مجدد مردم منجر می‌شوند، معمولاً تأثیرات منفی و طاق‌فرسایی بر این جمعیت‌ها می‌گذارند. مطالعات نشان می‌دهد که افراد جابه‌جا شده به ندرت قادر هستند به استانداردهای زندگی قبلی خود باز گردند و اغلب با شرایطی بسیار بدتر از قبل مواجه می‌شوند (Mathur, 2006). در واقع، ساکنان محلی که تحت تأثیر این پروژه‌ها قرار گرفته‌اند، از آن چه که «بهای پیشرفت یا توسعه» خوانده می‌شود،

رنج می‌برند (Mansouri Moghadam et al., 2021). به عبارت دیگر، بومیان بهای توسعه‌ای را می‌پردازند که ذی‌نفع مستقیم آن نیستند. آن‌ها قربانی سیاست‌های توسعه و آبادانی بر مبنای گفتمان منافع ملی می‌شوند که به نوعی بی‌عدالتی ساختاری را بازتولید می‌کند. همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، رمان «بعد از ابر» یک نمونه عالی برای تحلیل در بستر جرم‌شناسی فرهنگی سبز است. این رمان به عنوان یک «محصول فرهنگی» و یک رسانه، به شکلی انتقادی به بازنمایی انواع آسیب‌های سدسازی می‌پردازد. «بعد از ابر» گفتمان‌های مسلط «آبادانی و توسعه» را در تقابل با اثرات مخرب پروژه‌های بزرگی مانند ساخت سد به چالش می‌کشد. رمان تلاش می‌کند تا لایه‌های پنهانی اثرات ساخت یک سد بر زندگی بومیانی را به تصویر بکشد که در برابر گفتمان آبادانی و ائتلاف گروه‌های قدرت و ثروت، صدای آن‌ها به جایی نمی‌رسد.

علاوه بر این موارد، ساخت سدها می‌تواند منجر به غرق شدن و مدفون شدن آثار تاریخی و اماکن باستانی زیر آب شود، زیرا مخازن سدها مناطقی وسیع را پوشش می‌دهند که ممکن است شامل سایت‌های باستان‌شناسی و میراث فرهنگی باشد (Nori Najafi et al., 2019). این امر تهدیدی جدی برای حفاظت از این آثار به شمار می‌رود. این مسئله در رمان بازتاب یافته و غرق شدن یک منطقه باستانی در روستا را به عنوان یکی دیگر از آسیب‌های ساخت سد غیر اصولی، روایت شده است. در رمان «بعد از ابر»، آسیب‌های اجتماعی در اشکال مختلفی ظاهر می‌شوند. پروژه‌های سدسازی در این رمان، فقط به تخریب محیط زیست محدود نمی‌شود؛ بلکه چهره‌های روشن از یک آسیب اجتماعی گسترده را هم به تصویر می‌کشد. زندگی مردم محلی، که سال‌ها با سخت‌کوشی، زمین و باغ خود را آباد کرده بودند، زیر آب رفته و حاصل عمر آن‌ها بر باد می‌رود. اشتغال‌هایی که وعده داده شده بود، کوتاه مدت، بی‌ثبات و تحقیرآمیز بوده و آینده جوانان این مناطق را با چالش مواجه می‌کند. وعده‌های شغل و گفتمان توسعه خیلی زود جای خود را به بیکاری، فقر، مهاجرت اجباری و فروپاشی خانواده‌ها می‌دهد. شرکت‌ها، نه تنها مسئولیتی در قبال این ویرانی اجتماعی نمی‌پذیرند، بلکه حقوق اولیه کارگران را هم رعایت نمی‌کنند. در چنین فضایی، ساخت سد، چرخه‌ای از بی‌ثباتی اقتصادی، بی‌اعتمادی اجتماعی و قربانی شدن انسان‌ها را ایجاد می‌کند. در این چرخه، سود شرکت‌ها بر حق داشتن محیط زیست سالم و کرامت انسان‌ها اولویت می‌یابد (جدول ۳).

جدول ۳- مقوله آسیب اجتماعی‌شناسی پروژه‌های سدسازی

Table 3 - Sociological damage category of dam construction projects

مقوله Category	کدگذاری Coding	داده معنایی Semantic data	شماره Number
آسیب اجتماعی‌شناسی پروژه‌های سدسازی (Sociological damage of dam projects)	فقر و مهاجرت اجباری، از جمله مهمترین آسیب‌های موجود در رمان می‌باشند. (Poverty and forced migration are among the most important problems in the novel)	از خانه قادر تا خانه یدالله زیر آب رفته است. آب تا حیاط خانه علوی آمده است. اهالی شانس آوردند که زود از آن جا رفتند، وگرنه الان باید غواص می‌فرستادیم زیر آب پیدایشان کنند. (The water has gone from Qader's house to Yadollah's house. The water has reached the yard of Alavi's house. The residents were lucky that they left early, otherwise we would have had to send a diver to find them underwater by now)	1
		اول مشغولتان می‌کنند به چند روز عملگی و چندرغازی که کف دستتان می‌گذارند، بعد باید خانه و کاشانه‌تان را جا بگذارید و بروید که زیر آب نمانید. تو نمی‌دانی چیست این سد؛ مار در آستین پرورش دادن است. نگاه کن این دو سال چه گهی به منطقه زده‌اند، همه جا را به لجن کشیده‌اند. (First they make you busy with a few days of operations and a few tricks that they give you, then you have to leave your house and your home and go so you don't get flooded. You don't know what this dam is. Look at what they've done to the region in the last two years, they've dragged the whole place into the mud)	2

- 3
 اقلاً برای شش هفت سال دیگر نیاز به نیرو دارد؛ بیشتر جوان‌هایتان می‌توانند در آن‌جا شاغل شوند... بعدش چه کنید؟ چند سال بیایند برایتان سگ‌دو بزنند، چندغاز کف دستشان بگذارید و بعد بروید؟ از زندگی و زمین‌ها و باغ‌هاشان، از خانه و کاشانه‌شان دست بکشند برای چند سال عملگی؟
- (It needs manpower for at least another six or seven years; most of your young people can get jobs there... What will they do after that? How many years will they come to work for you, how many years will you give them a few money, and then go? How many years will they give up their lives, their lands, their gardens, their homes, and their homes to work as laborers?)
- 4
 مردم گرسنه‌اند؛ آن‌قدر که به خاطر همان چند پاپاسی حاضرند سگ خودشان را بکشند و برونند لاشه آن را تحویل بدهند تا خودشان از گرسنگی تلف نشوند. چه کنند؟ مگر چاره‌ای هم مانده برای مردم؟
- (People are hungry; so much so that they are willing to kill a dog and hand it over just for a few pittance so they don't starve to death. What should they do? Is there any other choice left for the people?)
- 5
 همه اهالی بندگان خدا صبح تا غروب عرق می‌ریختند و جان می‌کندند تا زمین و باغشان آباد شود... قادر و یدالله شکم‌های خودشان را صابون زدند و برای مردم بیچاره نقشه کشیدند که زمین‌هایشان را بزخر کنند و یک شبه پولدار شوند. خیال‌شان خام بود. فکر می‌کردند به همین سادگی‌هاست. برای هر کس لالایی بخوانی که خوابش ببرد، برای گرگ‌ها نمی‌توانی. شرکت سدسازی خیلی گرگ‌تر از آن‌ها بود.
- شرکت سدسازی تف هم کف دستشان نینداخت. حتی به اندازه نصف همان پولی که زمین‌ها و باغ‌ها را از اهالی خریده بودند را به آن‌ها نداد.
- (All the people, the God's servants, were sweating and working hard from morning to evening to develop their land and gardens... Qader and Yadollah hatched a plan for the poor people to steal their lands and become rich overnight. Their imagination was naive. They thought it was that simple. The dam construction company was much more cunning than them. The dam construction company did not even give them half the money they had bought the lands and gardens from the people)
- 6
 به دلیل آن که شرکت سدسازی حقوق خیلی از کارگرها را ماه‌ها پرداخت نکرده بود، بیشتر جوان‌هایی که سال‌ها آن‌جا کار کرده بودند، از شرکت بیرون آمده بودند. بماند که چه بلایی بر سرشان آمد بیچارگان. بیشترشان به هوای این که شغل و درآمد مناسبی دارند و می‌توانند تشکیل خانواده بدهند، زن گرفته بودند و خیلی‌شان هم یکی دو تا بچه روی دستشان مانده بود. حالا نه کار داشتند و نه نان برای خوردن.
- (Because the dam construction company had not paid the salaries of many workers for months, most of the young people who had worked there for years had left the company. What happened to the poor people? Most of them had married, hoping that they would have a decent job and income and be able to start a family, and many of them had one or two children left behind. Now they had no work and no bread to eat)
- 7
 آخر سر مثل خانه‌هایی که یک شبه در طولاب ساخته شد، یک روز شرکت سدسازی با بولدوزر همه‌شان را ویران می‌کند.
- (In the end, like the houses built overnight in Tulab, one day the dam construction company will destroy them all with a bulldozer)

آسیب‌های اقتصادی شامل خرید زمین‌های مردم به قیمت پایین، پرداخت حقوق کارگران، بیکاری و از دست دادن سرمایه بومیان می‌باشد.

(Economic damages include the purchase of people's land at low prices, non-payment of workers' salaries, unemployment, and loss of indigenous capital)

نتیجه‌گیری

اگرچه ساخت سد‌ها همواره با تأکید بر مزایای اقتصادی، تولید انرژی، مدیریت منابع آبی و توسعه کشاورزی توجیه می‌شود، اما در بسیاری از موارد، آثار و پیامدهای اجتماعی آن نادیده گرفته می‌شود. جابه‌جایی اجباری جوامع محلی، از بین رفتن معیشت سنتی، تضعیف ساختارهای فرهنگی و اجتماعی، و نقض حقوق اقلیت‌ها و بومیان از جمله آسیب‌هایی است که در سایه نگاه فنی و توسعه‌محور به این پروژه‌ها پنهان می‌ماند. این در حالی است که توجه به ابعاد اجتماعی ساخت سد‌ها می‌تواند درک جامع‌تری از پیامدهای این پروژه‌ها فراهم کند و زمینه‌ساز سیاست‌گذاری‌های عادلانه‌تر در حوزه توسعه و محیط زیست باشد.

یکی از چالش‌های اساسی بشر در قرن اخیر، مدیریت اصولی و پایدار منابع طبیعی و به طور ویژه، منابع آب است. رویکرد متداول در مدیریت این منابع، ساخت سد با اهدافی مانند تأمین آب، تولید انرژی برق‌آبی و مهار سیلاب بوده است. با این حال، مطالعات جدید نشان داده‌اند که تجمع آب در مخازن سد‌ها تأثیرات قابل توجهی بر اکوسیستم‌ها و تنوع زیستی دارد که نمی‌توان آن‌ها را نادیده گرفت. بنابراین، سرمایه‌گذاری در روش‌های نوین حفاظت از محیط‌زیست ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. همچنین در طراحی و اجرای پروژه‌های سدسازی آینده، توجه به اصول توسعه پایدار باید به‌عنوان یک الزام اساسی در نظر گرفته شود.

در نظام سرمایه‌داری معاصر، روابط تنگاتنگ میان شرکت‌های بزرگ و دولت‌ها زمینه‌ساز شکل‌گیری چرخه‌ای از جرایم زیست‌محیطی شده است که در آن منافع اقتصادی سرمایه‌داران بر حقوق انسانی و محیط زیست ارجحیت می‌یابد. این ساختار قدرت، شرکت‌ها را قادر می‌سازد تا پروژه‌هایی چون ساخت سد‌های بزرگ را با حمایت و مجوزهای دولتی اجرا کنند؛ پروژه‌هایی که در ظاهر با اهدافی چون تأمین انرژی، توسعه اقتصادی و کنترل منابع طبیعی توجیه می‌شوند، اما در عمل پیامدهای ویرانگری برای طبیعت و جوامع انسانی، به ویژه بومیان، به همراه دارند. رمان «بعد از ابر» به شیوه‌ای انتقادی، به دنبال آشکارسازی جنبه‌های پنهان جرایم دولتی و شرکتی در پروژه‌های بزرگی است که با هدف آبادانی و توسعه کشور اجرا می‌شوند. این رمان به درک بهتر مخاطب از مفهوم جرایم دولتی و شرکتی در مفهوم انتقادی آن کمک می‌کند؛ به این معنا که نگاه مخاطب را معطوف به آسیب‌هایی می‌کند که در گفتمان رسمی و مسلط جامعه جایی ندارند و کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند. بدین ترتیب، این رمان می‌تواند دیدگاه خواننده نسبت به جرم را از مفهوم سنتی و بسته آن به مفهومی وسیع و انتقادی توسعه دهد که در آن مفهوم جرم شامل تمام آسیب‌های زیان‌بار گروه‌های قدرت و ثروت است؛ سوای آن که توسط قانون‌گذار مورد جرم‌انگاری واقع شده یا نشده باشد.

در این فرآیند، حق بنیادین انسان‌ها به محیط زیست سالم نقض می‌شود. عدالت زیست‌محیطی، که بر توزیع برابر منافع و آسیب‌های محیط‌زیستی تأکید دارد، در برابر منطق توسعه‌گرایی سرمایه‌داری قربانی می‌شود. بومیان از بهره‌مندی از منابع طبیعی محروم می‌شوند و بدون حمایت‌های قانونی و اجتماعی، در فقر و بیکاری رها می‌شوند. این بی‌عدالتی ممکن است به بازتولید فقر و جرم در میان جمعیت‌های جابه‌جا شده بینجامد و فرهنگ جرم‌زای شرکت‌های بزرگ را تقویت کند که به واسطه مصونیت غیر رسمی و هژمونی اصالت سود در این شرکت‌ها جرایم زیست‌محیطی نادیده گرفته می‌شود. بنابراین، درک این چرخه، مستلزم نگاه انتقادی به نقش ساختارهای سیاسی و اقتصادی در تولید و تداوم جرایم زیست‌محیطی است. تنها با ایجاد شفافیت، پاسخ‌گویی دولت‌ها، استقلال نظارت زیست‌محیطی و مشارکت واقعی جوامع محلی می‌توان این چرخه را شکست و گامی به سوی تحقق عدالت اجتماعی و زیست‌محیطی برداشت.

References

- Abbasi, H. (2022). Dam construction, its advantages and disadvantages. *Zist Sepehr Student Magazine*, 15(1), 21-26. [In Persian] https://biosepehrs.j.ut.ac.ir/article_88988.html?lang=en

- Brisman, A. (Ed.). (2019). Stories of environmental crime, harm and protection: Narrative criminology and green cultural criminology. In *The emerald handbook of narrative criminology* (pp. 153-172). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-78769-005-920191016>
- Brisman, O., & Sauss, N. (2017). *Green Cultural Criminology: New Strategies in Critical Criminology*. (E. Rahiminejad & M. Babaei, Trans.). Tehran: Majd Publishing. [In Persian]
- Daneshnari, H. (2018). Green and eco-global criminology. In B. Shamloo & F. Shahideh (Eds.), *New horizons in critical criminology: Effects and Prospects*. Tehran: Majd Publishing. [In Persian]
- Daneshnari, H. (2016). On Eco-global Criminology. In R. D. White, *Transnational Environmental Crimes*. Tehran: Mizan Publishing. [In Persian]
- DeKeseredy, W. S., & Dragiewicz, M. (2019). *Critical Criminology*. (A. Darvish, A. Beheshti, Z. Dadashdust, M. Janatipoor, J. Ashrafzade, Trans.). Tehran: Negah Bayene Publishing. [In Persian]
- Fearnside, P. M. (1995). Hydroelectric Dams in the Brazilian Amazon Sources of Greenhouse Gases. *Environmental Conservation*, 22(1), 7-19. <http://dx.doi.org/10.1017/S0376892900034020>
- Gholami, H., & Gholami, N. (2020). State Crime; A new Approach to the Analysis of Social Harms (Case Study: Street Children in Tehran). *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 9(2), 497-518. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jisr.2020.269235.772>
- Gorji fard, H. (2016). *Green Criminology*. Tehran: Mizan Publishing. [In Persian]
- Keramati Moez, H. (2024). *Criminology (Proposing new topics in the science of criminology)*. Tehran: Sahami Enteshar Publishing. [In Persian]
- Lynch, M. J., & Long, M. A. (2022). Green criminology: Capitalism, green crime and justice, and environmental destruction. *Annual Review of Criminology*, 5(1), 255-276. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-criminol-030920-114647>
- Lynch, M. J., Stretesky, P. B., & Long, M. A. (2018). Green criminology and native peoples: The treadmill of production and the killing of indigenous environmental activists. *Theoretical Criminology*, 22(3), 318-341. <https://doi.org/10.1177/1362480618790982>
- Mansouri Moghadam, M., Fayaz, E., Nosrati, R., & Anvari, Z. (2021). Anthropological Study of the Effects of Dam Construction Projects on Local Communities in Ilam Province. *Iranian Journal of Anthropological Research*, 11(1), 151-179. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/ijar.2022.336891.459726>
- Mashhadi, A., & Fahimi, A. (2016). *Environmental protection during armed conflicts from the perspective of Islam and international humanitarian law*. Tehran: Khorsandi Publishing. [In Persian]
- Mathur, H. M. (2006). Resettling People Displaced by Development Projects: Some Critical Management Issues. *Social Change*, 36(1), 36-86. <http://dx.doi.org/10.1177/004908570603600103>
- Mazaheri, M., & Abdolmanafi, N. S. (2016). *An analysis of the status of dams and dam construction performance in Iran*. Tehran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- McClanahan, B., Brisman, A., & South, N. (2017). Green criminology, culture, and cinema. In *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*.
- Momenirad, A. (2013). Qualitative content analysis in research tradition: nature, stages and validity of the results. *Quarterly of Educational Measurement*, 4(14), 187-222. [In Persian] https://jem.atu.ac.ir/article_92.html
- Najafi Abrandabadi, A. H. (2019). Developments in the criminology of white-collar crime. In S. Darabi, *Red-collar crime*. Tehran: Mizan Publishing. [In Persian]
- Nazari, J., & Mokhtaripoor, M. (2009). The role of categories and units in content analysis. *Social Sciences*, 14, 96-92. [In Persian]

- Nori Najafi, F., Veysi, H., Khoshbakhat, K., & Mirzaeitalar Poshti, R. (2019). Assessing the Impacts of Dams on the Local Community and Environment in Iran: Systematic Review. *Journal of Water and Sustainable Development*, 5(2), 141-152. [In Persian] <https://doi.org/10.22067/jwsd.v5i2.67394>
- Nurse, A. (2017). Green criminology: Shining a critical lens on environmental harm. *Palgrave Communications*, 3(1), 1-4. <https://doi.org/10.1057/s41599-017-0007-2>
- O'Brien, M., & Yar, M. (2008). *Criminology: The Key Concepts*. First Published, Routledge.
- Potter, G. (2010). What is green criminology. *Sociology Review*, 20(2), 8-12. <https://doi.org/10.4324/9780203096109>
- Rahimi nejad, E. (2019). Green Cultural Criminology: From Etiology to Prevention. *Journal of Criminal Law*, 11(1), 75-102. [In Persian] <https://doi.org/10.22124/jol.2020.12114.1622>
- Sadeghi, H. (2022). Realism from a Literary School to Societal Reflection in Literature Pathology of Realism Research in Persian Literary Papers. *Contemporary Persian Literature*, 11(2), 149-164. [In Persian] <https://doi.org/10.30465/copl.2022.38871.3658>
- Shiri, A., & Jafar poor, E. (2022). Typology of state crimes based on illegal and illegitimacy laws. *Criminal law and Criminology Studies*, 51(2), 371-345. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jqclcs.2022.320644.1676>
- Smith, D. (2024). The social impacts of dams and hydropower. In *Handbook of Social Impact Assessment and Management*, 51-66. Edward Elgar Publishing. <http://dx.doi.org/10.4337/9781802208870.00011>
- South, N. (2014). Green criminology environmental crime prevention and the gaps between law, legitimacy and justice. *Revija za Kriminalistiko in Kriminologijo*, 65(4), 373-381. <http://repository.essex.ac.uk/id/eprint/18596>
- Van Uhm, D., & Zaitch, D. (2021). Defaunation, wildlife exploitation and zoonotic diseases: a green criminological perspective. In: *Notes from Isolation: Global Criminological Perspectives on Coronavirus Pandemic* (pp.11-30). Eleven International Publishing.
- White, R. (2019). Water theft in rural contexts. *International Journal of Rural Criminology*, 5(1), 140-159. <http://dx.doi.org/10.18061/1811/88725>
- White, R. D. (2015). *Crimes Against Nature: Enviromental Criminology and Ecological Justice*. (P. Namamiyan & S. Tayebi, Trans.). Tehran: Majd Publishing. [In Persian]
- White, R. D. (2016). *Transnational Enviromental Crime: toward an eco-global criminology*. (H. Daneshnari Trans.). Tehran: Mizan Publishing. [In Persian]
- White, R. D., & Haines, F. (2010). *Crime and Criminology: An introduction* (M. R. Seddiq, Trans). Tehran: Dadgostar Publishing. [In Persian]
- Zamani, B. (2024). *After the Cloud*. Tehran: Ijaz Publishing. [In Persian]